

tussen 1830 en 1847 en ten slotte het machtsopbouw- en afbraakproces van de radicale minoriteit binnen de liberale partij (1830-1848) en de factoren die deze processen bepaalden. De veelheid der casussen en de rijkdom van het verzamelde materiaal (twintig steden, drie processen) laten schrijfster toe haar besluiten in meer algemene termen te formuleren en tonen op overtuigende wijze de eigen en onvervangbare bijdrage van de geschiedenis tot de kennis van de menswetenschappen in het algemeen.

Door haar aanpak van zaken reageert mevrouw Witte duidelijk tegen een bepaalde richtingsloosheid van vele vroegere historische publicaties, die, in naam van een zogeheten objectiviteit, de historische gebeurtenissen in een ver en ongevaarlijk verleden isoleerden. Het synthesewerk beperkte zich in vele gevallen tot het leggen van verbanden tussen eenmalige feiten, zonder dat men zich bekommerde om de verworvenheden van zusterdisciplines die het historische feitenmateriaal in een breder kader zouden hebben helpen situeren. Dr. Witte kiest duidelijk voor een andere werkwijze. Geen zogenaamd, exhaustieve inventaris meer van alle verworven feitenkennis, maar een zorgvuldige, in functie van vooropgestelde werkhypothesen doorgevoerde, maar vooral bewuste selectie der documenten.

Het is overigens maar dank zij deze bewust gekozen beperktheid van gezichtshoek dat het de auteur mogelijk was dergelijke massa materiaal op relatief korte tijd door te nemen. Men mag zeggen dat de hier toegepaste werkwijze niet alleen brede perspectieven opent voor wat betreft de mogelijkheden tot samenwerking en onderlinge aanvulling tussen de geschiedenis en de andere menswetenschappen, maar ook een oplossing en bruikbare methode voorstelt aan de soms door de enormiteit van het te verwerken materiaal overspoelde contemporanisten. 'In der Beschränkung zeigt sich der Meister': in plaats van zich te laten leiden door toevallige beperkingen en onbewuste a-priorismen tracht Witte door de duidelijke aflijning van haar onderzoeksveld en de expliciete vooropstelling van haar werkhypothesen een zo exact en eerlijk mogelijke informatie te geven. De theoretische grondslagen van deze aanpak van zaken werden onlangs nog systematisch uiteengezet¹.

Een belangrijk werk dus, zowel methodologisch als door het aangebrachte materiaal, dat als een der eerste consequente en systematische toepassingen van het principe van de interdisciplinariteit door de beoefenaars van de politieke geschiedenis mag beschouwd worden. Zonder deze werkmethode als de enige zinvolle manier van geschiedbeoefening te willen voorstellen, en het belang van de traditionele geschiedschrijving te willen ontwaarden, mag toch gesteld dat dr. Witte's werk kan bestempeld worden als een der meest geldige antwoorden op de uitdagingen die de muze van de geschiedenis vandaag vanuit vele hoeken voor de voeten worden geworpen.

Jan Art

G. W. B. Borrie, *Pieter Lodewijk Tak (1848-1907). Journalist en politicus*. (Sociaal-historische Studiën nr. VI, Assen: Van Gorcum, 1973, xii + 327 blz., ill., f 49,- met een woord vooraf door dr. W. Drees sr.).

Het stemt wel tot nadenken dat het in een land als Nederland zesenzestig jaar moet duren voor de biografie wordt geschreven van de in 1907 overleden P. L. Tak, een van de topfiguren uit de geschiedenis van het Nederlandse socialisme, een man die in zo hoge mate de kwaliteiten belichaamde die men de ware politieke, sociale en culturele voorman graag

1. H. Gaus en E. Witte, 'L'histoire, science du comportement', *Revue belge d'histoire contemporaine*, IV (1973) iii-iv, 475-501.

toedenkt maar zo zelden in hem gerealiseerd ziet, dat we van een unieke figuur in de Nederlandse beschavingsgeschiedenis kunnen spreken. Des te groter is daarom de verdienste van dr. Borrie, te hebben ingezien dat tegenover Tak en tegenover de sociale geschiedenis van Nederland iets moest worden goedgeemaakt. Zelf in de gemeentepolitiek staande - Borrie is burgemeester van Rheden - en als het ware in de te bewerken stof goed geroederd door het boek dat hij in 1968 over Wibaut had gepubliceerd (*F. M. Wibaut. Mens en magistraat. Ontstaan en ontwikkeling der socialistische gemeentepolitiek*. Sociaal-historische Studiën nr. V, Assen, 1968, xvi + 342 blz., ill.), heeft de schrijver een biografie ontworpen die van de journalist en politicus Tak een bijzonder duidelijk en volledig beeld geeft.

Tak, geboren in het revolutiejaar 1848, was een Zeeuw uit een welgesteld burgerlijk milieu. Na een wat mysterieuze en in elk geval niet afgemaakte Leidse studietijd is hij eerst in Middelburg, nadien in Amsterdam in de journalistiek terechtgekomen. Hij heeft meegewerkt aan *De Nieuwe Gids* en was van 1895 tot aan zijn dood de onvolprezen leider van het weekblad *De Kroniek*. Langzaam, zeer langzaam heeft Tak zich, misschien wel onder invloed van de denkbeelden van Multatuli, van zijn burgerlijk verleden losgeweekt in de richting van een zich steeds duidelijker en nadrukkelijker manifesterende sociale geëngageerdheid, uiteindelijk - in 1899 - leidend naar het lidmaatschap van de SDAP. Vanaf dat moment stonden de acht jaren die Tak nog te leven overhield, in het teken van de partij, of liever, hij heeft zijn fysieke en geestelijke levenskracht in zo hoge mate in dienst van het socialisme 'opgebrand', dat hem slechts acht jaren zijn overgebleven. Op twee niveaus heeft hij dat gedaan, als hoogbegaafd journalist in *De Kroniek* en in *Het Volk*, en als politicus in de vergaderingen van de Amsterdamse gemeenteraad, de Provinciale Staten van Noord-Holland en de Tweede Kamer, alsook in talloze commissies, op nationale en internationale congressen.

Dr. Borrie heeft het leven van Tak op de voet gevolgd en vooral in het eerste hoofdstuk over de jeugd van P. L. Tak ('Middelburg, de stad van herkomst') een bijzonder boeiend en gedetailleerd beeld getekend, niet alleen van Taks voorgeslacht maar ook van de politieke en sociale situatie van Nederland in Taks geboortejaar 1848. De context waarin de sociale en politieke figuur Tak later zal moeten worden geïnterpreteerd, wordt zorgvuldig en met kennis van zaken voorbereid, met de hulp van de Middelburgse pers uit die tijd, archiefstukken, notulenboeken, onuitgegeven materiaal (de levensbeschrijving van Tak door Henriëtte Roland Holst, in particulier bezit van prof. dr. G. Stuiveling), enz. Vanaf het tweede hoofdstuk ('Journalist tussen radicalisme en socialisme') staat de biografie terecht in het teken van wat de ondertitel aankondigt: 'journalist en politicus'. Dit 'inzoomen' op precies deze beide aspecten van Taks activiteit wordt tot het einde toe volgehouden. Op het eerste gezicht kan dit de indruk wekken van eenzijdigheid of onvolledigheid maar ik geloof dat dr. Borrie hier getrouw de ontwikkeling van Tak weergeeft: eenmaal dat deze na zijn Leidse tijd zijn roeping als het ware had gevonden, geeft hij, en wel in toenemende mate, zijn hele energie en al zijn vermogens aan de journalistiek en de politiek. Tak had vele wegen kunnen gaan maar nadat hij gekozen had is hij aan die keuze trouw gebleven en heeft al zijn andere kwaliteiten (zijn stilistische begaafdheid, zijn rijke literaire en culturele kennis, zijn vermogen om met mensen om te gaan, zijn vermogen tout court) in dienst van die keuze gesteld. Dat heeft hem gemaakt tot een uitzonderlijk begaafd journalist en een bedreven, slagvaardig maar tevens in hoge mate humaan politicus. Taks humanitas en zijn diepe sociale bekommernis gingen hand in hand en hebben hem tot een socialist in optima forma gemaakt (bij nader inzien kan men het motto dat dr. Borrie aan zijn boek meegeeft, de van Jan Veth afkomstige uitspraak 'Tak is een gentleman, al draagt

hij' een roode broek', eigenaardig vinden voor iemand als de schrijver, die kennelijk vanuit de ideologie van Tak heeft geschreven.

Dr. Borries analyse van Taks journalistieke en politieke loopbaan in de hoofdstukken II tot V is grondig en zeer lezenswaard. Journalisten en politici kunnen ook nu nog uit Taks levensgang zoals in dit boek weergegeven, vakkennis en inspiratie putten. De informatie die Tak gaf in zijn 'Amsterdamsche Brieven' voor de *Middelburgsche Courant*, de verscheidenheid van de onderwerpen die hij daarbij aansnijdt (gas-exploitatie, bordelen, stadschoon, verpleegstersbelangen, enz.), Taks pleidooien voor een krachtiger gemeentebezuur, zijn optreden op de achtereenvolgende SDAP-congressen, eens dat hij tot de partij was toegetreden, de controverse tussen de theoretici enerzijds en de pragmatici van de Nieuwe-Tijdgroep in de SDAP anderzijds, Tak als man van het centrum, Tak als Fabianfiguur, Tak hoofdredacteur van *Het Volk* en de kritiek op hem omdat hij te weinig agitator was, het conflict met Troelstra, enz.: dit allemaal bij Borrie herlezen is een stuk sociale geschiedenis van Nederland voor zich afgerold zien, accuraat beschreven aan de hand van de documenten in pers, raadsoverzichten, Handelingen van de Tweede Kamer en uitvoerige, gespecialiseerde literatuur over instellingen en personen. Er is een overvloedig aantal aantekeningen (230-280), een lijst met 'data en gebeurtenissen' in het leven van Tak (281-285), een bibliografie van P. L. Tak (287-306), waarin Taks bijdragen aan *De Kroniek* de hoofdbrok vormen (Borrie heeft de artikelen van Tak systematisch gerangschikt en zodoende een aanzienlijke correctie aangebracht op de registers op de inhoud van *De Kroniek* die ik destijds aan mijn proefschrift over *De Kroniek van P. L. Tak* heb toegevoegd). Het boek wordt besloten met een aantal bijlagen (307-319) en een register op de in de tekst genoemde personen en zaken.

Er zijn enkele lichte spel- of zetfoutjes, nauwelijks het vermelden waard: Baur en niet Bauer (238, 241 en 245) Plasschaert en niet Plaachaert (133) Thys en niet Thijs, *passim*. Wel zou ik de aandacht van de schrijver willen vestigen op een overigens begrijpelijke vergissing: op de groepsfoto tegenover pagina 16 is zonder enige twijfel niet de tweede *zittende* figuur van links naar rechts P. L. Tak maar de tweede staande figuur. Daar is vooral geen twijfel meer aan als men de physionomie van deze figuur vergelijkt met de foto van Tak op dezelfde bladzijde. De Tak-trekken zijn sprekend in beide portretten. Ter gelegenheid van de bespreking van het *Kroniek*-prospectus op pagina 69 zegt Borrie nadrukkelijk dat de 'ondergeteekende' P. L. Tak is. Nee, ik meen hier met zekerheid te kunnen stellen dat niet Tak, redacteur van *De Kroniek* maar C. M. van Gogh, uitgever van het blad, het prospectus ondertekend heeft. Met haast even grote zekerheid meen ik dat het pseudoniem waaronder Tak aan *De Nieuwe Gids* meewerkte, niet Van der Klei was maar Van de Klei (zoals correct gespeld op pagina 286). Ik geef toe dat ik er *De Nieuwe Gids* niet op heb nageslagen maar wel het boek van Stuiveling (*De Nieuwe Gids als geestelijk brandpunt*). Dit doet vanzelfsprekend niets af aan de verklaring die Borrie (238, noot 40) aan het pseudoniem geeft. Bedoelt Borrie op pagina 29 met 'het roemruchte maandblad' *De Nieuwe Gids*? Dan had hij beter 'tijdschrift' geschreven want *De Nieuwe Gids* was een tweemaandelijkse periodiek.

Ik heb een aantal marginale aantekeningen gemaakt bij de lectuur waarvan ik er hier enkele wil aanhalen: Op pagina 5 zegt de auteur over een broer van P. L. Tak: 'Anthony Martinus Tak die ... evenals zijn broer Henri zijn gehele leven vrijgezel zou blijven'... Waarom voegt hij er Pieter Lodewijk niet meteen aan toe? Die is toch ook heel zijn leven vrijgezel gebleven? - Op pagina 13 had Borrie mijns inziens kunnen vermelden dat Tak die zelf niet afstudeerde de medische dissertatie van een vriend hielp schrijven. Deze mededeling komt iets minder volledig op pagina 208. - Pagina 13-14: is het wel zeker, absoluut zeker

dat Tak in Gorinchem heeft gewoond van september 1876 tot 19 juni 1877? Gaat het hier werkelijk om 'onze' Tak? En niet om een toevallige naamgenoot? Waarom was het nodig dat hij zijn geboorteplaats en zijn geboortedatum wijzigde? Wilde hij zich voor een ander uitgeven? Waarom dan wel? En had hij dan niet beter zijn voornamen of zelfs zijn familienaam gewijzigd? Is het niet een wat stuntelige manier om zich te verbergen? En is het niet vreemd dat iemand van achtentwintig jaar zich uitgeeft voor een jongeman van eenentwintig jaar? Deze Gorkumse episode is zo ongeloofwaardig, zo on-typisch Tak, dat ik er graag (13-14) de onomstotelijke bewijzen bij had gehad dat het hier wel degelijk om P. L. Tak gaat. - Op pagina 26 had ik naar aanleiding van de mededeling over de Breero (waarom op dezelfde pagina Brederode?) -feesten en de toen opgerichte Breero-club graag vermeld gezien wat M. W. F. Treub daarover heeft geschreven in zijn *Herinneringen en Overpeinzingen* (68-69): 'Meer innerlijke band was er tusschen haar en de stichting van de Nieuwe Gids', omdat ik dit inderdaad zeer belangrijk vind. - Op pagina 50-51 geeft Borrie wel een wat te eenzijdige kijk op de verhouding Kloos-Tak. Hij vermeldt daar helaas niet dat Kloos het in 1909 liet voorkomen alsof hij Tak nauwelijks had gekend en alsof Tak zo goed als niets voor *De Nieuwe Gids* had betekend (zie mijn proefschrift over *De Kroniek van P. L. Tak*, 52). Hoezeer de journalist Tak de dichter Kloos 'überlegen' was komt evenwel treffend tot uiting bij Borrie in voetnoot 215 op pagina 245-46!

Ofschoon Borrie uit de figuur van P. L. Tak overduidelijk en volledig de journalist en de politicus naar voren heeft weten te halen, blijven er na lectuur van zijn boek toch nog enkele vragen en desiderata over. Mijns inziens had Taks culturele betekenis toch iets meer mogen worden beklemtoond. Hij had namelijk een culturele bagage die hem haast te goed maakte voor de taak waarmee hij zijn leven heeft willen vullen. Was het hem een ietsje anders vergaan dan was hij ongetwijfeld voldoende gewapend geweest voor een leerstoel in de letteren of de geschiedenis. Dat hij 'ministrabel' was lijdt geen twijfel. Maar zijn natuur, zijn dadendrang en meteen ook zijn eenvoud en zijn levensfilosofie zouden zich daartegen hebben verzet. Evenwel, de bronnen en de wegen van zijn geestelijk raffinement worden niet voldoende onthuld. Tak moet een heel rijke bibliotheek hebben gehad. Waar is die naartoe? De vraag wordt niet gesteld. Tak sprak zeer goed Frans en dat maakte hem tot een betere gids voor Verlaine in 1892 bij diensbezoek aan Nederland dan bijvoorbeeld Kloos of Tideman. Borrie wijst daarop in een voetnoot op pagina 245, verwijzend naar wat ik daarover destijds heb meegedeeld. Maar in zijn *Quinze Jours en Hollande* had Verlaine over Tak geschreven: '... a vécu à Paris et parle admirablement le français'. Nergens vind ik daarover iets terug bij Borrie. En is het niet merkwaardig dat Tak al vóór 1879 in correspondentie was met de Franse auteur Jean Aicard en deze hem in zijn boek *Hollande, Algérie* (Paris, Flammarion, 1879) aldus citeerde (98): 'Notre langue peu répandue fait que notre littérature est à quelques exceptions près ensevelie dans notre coin de terre, d'où nous-mêmes nous voyons le monde s'agiter sans toujours prendre part à ses agitations' (geciteerd door Paul Delseemme, *Téodor de Wyzewa et le cosmopolitisme littéraire en France à l'époque du Symbolisme* (Brussel: Presses Universitaires de Bruxelles, 1967, 279). Een ander aspect van Taks persoonlijkheid dat mijns inziens te weinig aandacht heeft gekregen is wat ik zou willen noemen de metafysische denkwereld van deze sociaal-democraat. Hoe staat Tak tegenover vragen uit de sfeer van het geloof? Dat zijn voorgelacht in de zeventiende eeuw van protestantsen huize was vernemen we (3) maar welke plaats geloof en ongelooft in Taks opvoeding en verdere ontwikkeling hebben gespeeld komt nauwelijks aan de orde. Toch zijn er meerdere tekenen die wijzen op een duidelijke vorm van tolerantie en zelfs sympathie in geloofszaken bij de 'libertijn' die Tak overigens ongetwijfeld is geweest: zijn krachtig stelling nemen tegen de anti-clericale politiek van Jules Grévy (17);

'Gun de mensen eens een blijden Paaschdag' (85); Taks mening over het 'ambtsgebed' in de Amsterdamse Gemeenteraad (105-106), enz.

Dat Borrie stilzwijgend over Taks gevoelswereld gegleden is ('zoals wij trouwens überhaupt weinig over het gevoelsleven van Tak te weten zullen komen', 12) kon haast niet anders. Niet dat daar iets te verbergen was, men begrijpe me niet verkeerd. Maar ook ik heb ondanks jaren bezig zijn met Tak niets over zijn intiemere leefwereld gevonden. Hij heeft als het ware zijn persoonlijk gevoelsleven helemaal op de achtergrond gehouden ('Het lijkt er op, dat Tak in 1899 trouwde met de SDAP', 206) en het om zo te zeggen opgeofferd aan zijn politiek en sociaal ideaal, zoals hij zijn leven tout court aan de partij heeft gegeven. De vraag blijft: is het dat waard geweest? Heeft men beseft dat men Taks leven ingekort heeft door hem met taken méér te belasten dan hij kon dragen? Is dat wel een erg sociale houding geweest tegenover de socialist Tak? Dat hij een warme affectie had voor jongere mensen en kinderen en dat hij het moet hebben betreurd geen gezin het zijne te kunnen noemen, is duidelijk uit dit boek. Dat zijn pleidooi voor verpleegstersbelangen misschien wijst in de richting van een sentimentele verhouding is wellicht meer dan een gissing en jammer genoeg komt dit boek in meer dan één opzicht één a twee generaties te laat om allerlei gissingen met bewijzen en getuigenissen te kunnen staven of wel ontzenuwen. In elk geval stemt het droevig dat er in de vijf bladzijden lange lijst met 'Data en gebeurtenissen die in het leven van P. L. Tak van betekenis zijn geweest', na de dood van Taks moeder in 1881 geen enkele gebeurtenis uit zijn persoonlijk leven te vermelden was tenzij zijn eigen dood in 1907!

Herhaaldelijk wijst de auteur terecht op Taks stilistische kwaliteiten, uitdrukking van zijn geest, zijn cultuur, zijn esprit. Maar al te zelden geeft hij voorbeelden van dit stilistische meesterschap. Tak beheerste spontaan het Nederlands op een wijze die respect afdwong bij de literatoren van Tachtig en Negentig, die, wat dat betreft, toch geen gemakkelijke critici waren. Is het niet merkwaardig dat C. H. den Hertog Taks proza wel eens als een model voor goed taalgebruik aanhaalde (zie mijn boek over *De Kroniek*, 42). Over Taks bedrevenheid in het vlug en feilloos opstellen van een hoofdartikel kan men trouwens Wibauts mémoires nalezen (127-128).

Zo blijven er nog wel enkele lacunes. Tak krijgt bijvoorbeeld niet voldoende reliëf als Multatuliaan al wordt zijn belangstelling voor Multatuli wel vermeld (8, 9, 20, 21, 43). Eén aspect van Tak als politieke figuur blijft in het duister, namelijk hoe hij behandeld werd in de toen zo erg in de mode zijnde spot- en scheldpoëzie alsook in de politieke karikaturen. Misschien heeft Borrie dit bedrijf niet voldoende waardig gevonden om in een biografie te worden verwerkt. Maar op het einde van de negentiende en in het begin van onze eeuw hadden de politieke prent, de karikatuur en het scheldvers een eigen, typische plaats in het politieke bedrijf en stonden ook op een vrij hoog peil, naar vorm en inhoud. Ik ken er trouwens geen waarin Tak 'door het slijk wordt gesleurd' en dat zegt veel, zowel over de auteurs als over Tak.

Zo zou er nog meer te noemen zijn wat misschien anders had kunnen worden gezegd maar dat zou de indruk wekken dat ik minder positief zou staan tegenover het boek dat Borrie ons over Tak heeft gebracht, en dat is geenszins het geval. Het is een waardevol document dat de eminente journalist en politicus Pieter Lodewijk Tak alle eer aandoet en daar moeten we de schrijver dankbaar voor zijn.

W. Thys

RECENSIES

Jacques J. Giele, *De Eerste Internationale in Nederland. Een onderzoek naar het ontstaan van de Nederlandse arbeidersbeweging van 1868 tot 1876* (Nijmegen: Sun, 1973, 273 blz., f 15-).

Dit werk over de geschiedenis van de Eerste Internationale is al in 1966 geschreven als een doctoraal-scriptie aan de Universiteit van Amsterdam bij professor Presser. Na zeven jaren is het als Sunschrift in ongewijzigde vorm verschenen, hoewel de auteur het eigenlijk als grondslag voor een verdergaande studie over het tijdvak 1840-1885 had bedoeld. Het wordt hiermee in ruimere kring toegankelijk dan tot dusver, want als doctoraal-werkstuk is het, zowel wat de omvang als de betekenis van het onderzoek betreft, zonder twijfel een ongewone prestatie. De schrijver zelf staat echter kritisch tegenover zijn eigen werk van destijds vanwege zekere tekorten (de beperking tot Amsterdam onder andere) alsmede door zijn gegroeiende overtuiging dat grondig onderzoek naar het ontstaan van de Nederlandse arbeidersklasse in de periode van de industrialisatie moet voorafgaan aan een behandeling van het ontstaan der arbeidersbeweging (vergelijk een bijdrage in *Mededelingenblad van de Nederlandse Vereniging tot beoefening van de sociale geschiedenis*, XLV, mei 1974).

De periode 1848-1868, de voorgeschiedenis dus, wordt in een eerste hoofdstuk summier behandeld, het verhaal gaat breder vloeien met het jaar 1869, waarin de Amsterdamse scheepstimmerliedenstaking valt, gevolgd door actie bij de typografen, wier landelijke organisatie reeds van 1866 dateerde. In deze situatie vond in de zomer van 1869 de oprichting van de Nederlandse afdeling der Internationale plaats. Er wordt terecht bijzondere aandacht besteed aan de invloed van de vrijdenkersvereniging *De Dageraad* als een geestelijk milieu dat ook de mannen van de Internationale mede vormde: de houtzaagmolenaarsknecht Klaas Ris, die in de Amsterdamse arbeidersbeweging een grote rol zou spelen, was reeds in 1864 lid en de kleermaker H. Gerhard, 'de vader van het socialisme in Nederland' (67), in 1866. De utopistisch getinte ideeën van de laatste, die tot de opkomst van Domela Nieuwenhuis in de jaren tachtig de toonaangevende figuur bleef, krijgen ruime aandacht.

Ondanks alle aanvankelijk enthousiasme bleef de aanhang der Internationale beperkt, omdat bestaande vakverenigingen als zodanig niet toetraden. Heet het jaar 1870 dan ook 'ontmoedigend', in de loop van 1871 wordt het succes op het gebied van de vakorganisatie groter. Op 28 en 29 mei 1871 vergaderde te Amsterdam het (derde) Nederlandse werkliedencongres onder algemene belangstelling - in de bloedige week van de Parijse Commune! Toch zou nog in ditzelfde jaar de liberaal-nationaal georiënteerde werkliedenorganisatie, het ANWV, onder leiding van B. H. Heldt gesticht worden, die meer dan de Internationale een duurzame binding wist te scheppen. Bij de oprichting van het ANWV is het initiatief van Rotterdamse werklieden, onder andere van de typograaf Th. de Rot, van belang. De betekenis van dit verbond en van zijn leidlieden verdient dieper studie, zoals Giele ook aanstipt in zijn 'Verantwoording'. Nog omstreeks 1900 bestond het voort en had het in de grote steden en in de noordelijke provincies een kring van werklieden georganiseerd. Als 'vrijzinnige' arbeidersbeweging heeft het een hardnekkiger leven geleid dan men uit de historiografie soms zou kunnen opmaken. In 1872 telde het reeds 3400 leden, terwijl de Internationale verschrompelde. Ondanks de door de laatste in dit jaar onder verschillende arbeiderscategorieën gevoerde succesvolle vakactie, bleef ten slotte slechts een gemengde vereniging van niet uitsluitend arbeiders voortbestaan. Deze slaagde er tijdelijk wel in om massa's arbeiders op vergaderingen te Amsterdam bijeen te krijgen en ook demonstraties te organiseren, waarbij Klaas Ris een grote rol speelde. In de loop van 1873/74 kwam echter het geruisloze einde van de Amsterdamse sectie der Internationale. Zij ging over in de